

Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis

Studia ad Bibliothecarum Scientiam Pertinentia 16 (2018)

ISSN 2081-1861

DOI 10.24917/20811861.16.23

Anna Dymmel

Z badań nad rynkiem wydawniczo-księgarskim lat 1918–1939. O książce Moniki Olczak-Kardas, „*Nasza Księgarnia*” na tle rynku wydawniczo-księgarskiego Drugiej Rzeczypospolitej

W ostatnich latach ukazała się książka Moniki Olczak-Kardas poświęcona firmie wydawniczo-księgarskiej „Nasza Księgarnia” w latach 1918–1939. Badania nad rynkiem wydawniczym i księgarskim okresu międzywojennego nie należą do często podejmowanych i tym samym warto zwrócić uwagę na tę publikację¹. Zarówno książka Niny Kraśko, jak i cząstkowe opracowania dotyczące działalności firm wydawniczych okresu międzywojennego, chociaż istotne, nie wyczerpują całości zagadnienia². Podobnie działalność firmy wydawniczej założonej przez Związek Polskiego Nauczycielstwa w 1921 r., mimo częściowych ustaleń, wymagała całościowego opracowania³. Rozprawa jest zwieńczeniem wieloletnich badań Moniki Olczak-Kardas nad tytułowym wydawnictwem. Wydanie książki poprzedziło opracowanie bibliograficzne wydawnictw zwartych opublikowanych przez „Naszą Księgarnię”. Następnie edycje źródeł prasowych dotyczących działalności firmy i rynku

¹ Ludowe Towarzystwo Naukowo-Kulturalne Oddział w Kielcach 2014, 511 s.

² M. Pieczonka, *Firmy wydawnicze w Polsce w latach 1918–1939 (Próba rejestracji ilościowej)*, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny” 1990, t. 5, s. 4–56; tenże, *Lwowskie firmy wydawnicze w latach 1918–1939 (Próba rejestracji ilościowej)*, [w:] *Książka, czasopisma, biblioteki Krakowa i Lwowa XIX i XX wieku*, Kraków 1993, s. 46–57; tenże, *Wileńskie firmy wydawnicze w latach 1918–1939 (Próba rejestracji ilościowej)*, [w:] *Wilno i Kresy Północno-Wschodnie*, Białystok 1996, s. 327–344 i inne prace autora dotyczące ilościowej rejestracji firm wydawniczych Łodzi i Poznania; N. Kraśko, *Instytucje wydawnicze w II Rzeczypospolitej*, Warszawa 2001 analizuje działalność wydawniczą na podstawie czterech roczników Urzędowego Wykazu Druków Rzeczypospolitej Polskiej z lat 1929–1939. Autorka koncentruje się na typologii instytucji wydawniczych, odtworzeniu dorobku ilościowego, geografii ruchu wydawniczego, omawia ofertę wydawniczą w kontekście kryzysu gospodarczego.

³ M.in. M. Rogoż, *Wydawnictwo „Nasza Księgarnia” – powstanie i rozwój do 1939 roku*, „Studia ad Bibliothecarum Scientiam Pertinentia” 2008, z. 6, s. 3–20; M. Olczak-Kardas, *Wydawnictwa „Naszej Księgarni” na łamach „Głosu Nauczycielskiego” w latach 1921–1939*, „Studia Bibliologiczne Akademii Świętokrzyskiej” 2004, t. 8, s. 65–77 i inne publikacje autorki.

księgarskiego Drugiej Rzeczypospolitej. Prace te świadczą o systematycznej i konsekwentnej eksploracji zagadnienia⁴.

Celem rozprawy, jak podano we *Wstępie*, jest „ukazanie działalności «Naszej Księgarni» na tle rynku wydawniczo-księgarskiego dwudziestolecia międzywojennego” (s. 7). Tym samym należy podkreślić, że Autorka podjęła się szczególnie trudnego zadania – ukazania tytułowego wydawnictwa w kontekście rynku wydawniczo-księgarskiego wobec znacznych luk w stanie badań i braku całościowych opracowań dla wspomnianej epoki. Praca sytuuje się w nurcie badań bibliologicznych, chociaż dostrzegalna jest świadomość kontekstów innych nauk, w tym pedagogiki, historii literatury, historii sztuki, techniki i medycyny, co niekiedy wymagałoby silniejszego zaakcentowania.

Autorka zmierzając do realizacji szeroko nakreślonego celu, starając się w pierwszej kolejności zrekonstruować działalność wydawnictwa, sięgnęła po różne kategorie źródeł. Zasadnicze źródło stanowiła książkowa produkcja wydawnicza „Naszej Księgarni” uznawana przez bibliologów i historyków książki za istotne świadectwo działalności edytorskiej⁵. Monika Olczak-Kardas opracowała, jak wyżej wspomniałam, *Bibliografię wydawnictw zwartych „Naszej Księgarni”*. Nieocenionym źródłem okazały się także katalogi księgarsko-wydawnicze, prasa, zwłaszcza biuletyny wydawnictwa, czasopisma wydawane przez związek oraz periodyki, broszury, poradniki, referaty z epoki poświęcone sprawom książki i księgarstwa. Wykorzystane zostały również dokumenty urzędowe (w tym ustawy, rozporządzenia) i nieliczne materiały statystyczne. Ponadto słusznie Badaczka sięgnęła do źródeł archiwalnych, niestety mimo szeroko zakrojonej kwerendy szczątkowo zachowane dokumenty odnoszące się do działalności „Naszej Księgarni” ZNP pozwoliły tylko na częściowe ustalenia. Swoistą kategorię wykorzystanych źródeł, których walory i ograniczenia były już przedmiotem rozważań badaczy, stanowiły pamiętniki i spisywane już po latach wspomnienia, w tym przypadku pióra osób związanych z „Naszą Księgarnią”⁶. Z pewnością wykorzystane materiały prezentowały różny potencjał informacyjny i wymagały też odpowiednich zabiegów krytycznych, specyficznych dla każdej kategorii źródeł, ale poddane odpowiedniej krytyce pozwoliły przedstawić obraz działalności firmy w miarę możliwości spójny⁷.

⁴ M. Olczak-Kardas, *Bibliografia wydawnictw zwartych „Naszej Księgarni” Spółki Akcyjnej Związku Nauczycielstwa Polskiego za lata 1921–1939*, Kielce 2005; też, *„Nasza Księgarnia” na łamach „Głosu Nauczycielskiego”. Wybór źródeł za lata 1921–1939*, Kielce 2006; też, *Księgarstwo II Rzeczypospolitej w świetle ogłoszeń w „Przeglądzie Księgarskim”*, Kielce 2012.

⁵ I. Socha, *Repertuar wydawniczy jako kategoria badawcza w polskiej nauce o książce*, [w:] *Nauka o książce, bibliotece i informacji we współczesnym świecie*, red. M. Banacka, Warszawa 2003, s. 90–101.

⁶ Zob. A. Dymmel, *Źródła do dziejów czytelnictwa w Polsce w XIX wieku*, [w:] *Czytanie, czytelnictwo, czytelnik*, red. A. Żbikowska-Migoń, przy współ. A. Łuszpak, Wrocław 2011, s. 93–94.

⁷ M. Lech, *Źródła do historii księgarstwa*, „Księgarz” 1976, nr 1/2, s. 78–84; K. Migoń, *Problematyka źródłoznawcza w bibliologii*, „Studia o Książce” 1985, t. 15, s. 3–38;

M. Olczak-Kardas umiejętnie zastosowała metodę bibliograficzną pozwalającą na ustalenie oferty wydawniczej oficyny. Przeprowadziła także, chociaż w węższym zakresie, badania proveniencyjne, poddając analizie wybrane egzemplarze książek pochodzących ze wspomnianej firmy, a obecnie przechowywane w Bibliotece Narodowej.

W kolejnych sześciu logicznie uporządkowanych rozdziałach M. Olczak-Kardas prezentuje wyniki swoich ustaleń. W rozdziale pierwszym Autorka ukazała powstanie wydawnictwa, organizację i działalność wydawniczo-księgarską w kontekście aktywności edytorskiej Związku Nauczycielstwa Polskiego i poprzedników (ZNP powstało w 1930 r.) oraz na tle funkcjonowania nie do końca stabilnego i podatnego na wahania koniunktury rynku wydawniczo-księgarskiego Drugiej Rzeczypospolitej. Jedną z cech ówczesnego rynku, co podkreślają badacze, była efemeryczność funkcjonowania większości instytucji wydawniczych badanej epoki. Mimo braków kompletnych danych, poczynione ustalenia pozwoliły Autorce usytuować „Naszą Księgarnię” wśród firm działających w okresie międzywojennym. „Nasza Księgarnia” należała do 137 instytucji wydawniczych (na 2720 w latach 1929–1938, jak podaje N. Kraśko) działających przez cały badany okres. Oczywiście produkcja „Naszej Księgarni” nie dorównywała największym firmom warszawskim (w tym Gebethnera i Wolffa), chociaż jej osiągnięcia okresowo (np. w 1935 r.) plasowały się na poziomie produkcji firmy M. Arct oraz nieco powyżej dokonów znanego Towarzystwa Wydawniczego „Rój” i Kasy im. Mianowskiego.

Oficina obecnie kojarzona przede wszystkim z wydawaniem publikacji dla dzieci i młodzieży w chwili powołania skoncentrowała się na trzech głównych typach publikacji: dla nauczycieli, dzieci i młodzieży oraz podręcznikach szkolnych. Warto dodać, że pilna potrzeba wydawania podręczników wobec widocznych braków w latach 1918–1920, obok niedostatków w zakresie nowoczesnych publikacji metodycznych i pomocy naukowych, stała wręcz u podstaw powołania wydawnictwa. Drastyczny brak aktualnych opracowań, mimo działań podejmowanych przez niektóre oficyny, a także obawa przed zmonopolizowaniem rynku podręczników przez Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego skłoniły działaczy związku do powołania w sierpniu 1921 r. własnego wydawnictwa pod pełną nazwą „Nasza Księgarnia” Związku Polskiego Nauczycielstwa Szkół Powszechnych, Spółka Akcyjna.

Działalność edytorska należała do ważnych form aktywności związku. Poza powołaniem „Naszej Księgarni” związek wydawał szereg czasopism pedagogicznych i dla nauczycieli (np. „Praca Szkolna”, „Ruch Pedagogiczny”), częściowo dostarczanych bezpłatnie członkom związku, ponadto periodyki dla dzieci (m.in. „Płomyk”, „Płomyczek”, „Mały Płomyczek”). Związek zadbał także o własną

E. Domańska, *Wokół metahistorii*, [w:] H. White, *Poetyka pisarstwa historycznego*, Kraków 2000, s. 23; R. Gaziński, *Materiały archiwalne, materiały biblioteczne a warsztat pracy historyka*, [w:] *Bibliologia. Problemy badawcze*, red. D. Kuźmina, Warszawa 2007, s. 310–315; Z. Wojtkowiak, *O klasyfikacji i interpretacji pamiętników. Uwagi i propozycje*, „*Studia Źródłoznawcze*” 1980, t. 25, s. 163–178.

odpowiednią bazę poligraficzną niezbędną dla rosnącej produkcji wydawniczej, chociaż oficyna korzystała także z usług innych zakładów graficznych. Warto dodać za Autorką, że obok warszawskiej centrali funkcjonowały oddziały w Wilnie i Lublinie, gdzie znajdowały się księgarnie i prowadzono prenumeraty oraz w Katowicach, chociaż w pracy brakuje szczegółowych danych o ich działalności. Na tle ówczesnych spółek akcyjnych w całościowym ujęciu oficyna prezentowała się raczej skromniej, ale szybko zyskała opinię solidnie i prężnie działającej firmy. Bilansując działalność edytorską, jak ustaliła Badaczka, spod pras „Naszej Księgarni” wyszło 670 książek, opublikowano łącznie 17 serii, wydawnictwo rozwijało także współpracę ze znanymi firmami, w tym M. Arcta, Gebethnera i Wolffa, Książnicą-Atlas, Towarzystwem Wydawniczym „Rój”⁸. W rozdziale zostały także uwzględnione, na ile pozwalały źródła, kwestie organizacji i zarządzania spółką oraz sprawy finansowe i oczywiście przywołano nazwiska i sylwetki osób, dzięki którym pomysł powołania firmy wydawniczo-księgarskiej został zrealizowany.

Rozdział drugi poświęcono organizacji wewnętrznej wydawnictwa: w pierwszej kolejności relacjom wydawca – autor w kontekście prawa prasowego i autorskiego, organizacji prac redakcyjnych i kwestii tłumaczeń. W dalszej części rozdziału M. Olczak-Kardas skupiła się na ekonomicznych aspektach działalności wydawniczej, kosztach produkcji książek i współpracy „Naszej Księgarni” z drukarniami. Tu także, jak anonsuje dość ogólny tytuł podrozdziału, podjęto interesujące problemy dotyczące estetyki książki, chociaż w praktyce skoncentrowano się na sygnecie wydawniczym oficyny.

Istotna część pracy, tj. kolejne trzy rozdziały (rozdział III, IV, V), zawiera charakterystykę poszczególnych typów wydawnictw „Naszej Księgarni” wyróżnionych przede wszystkim z uwagi na adresata tj. dla nauczycieli i wychowawców, uczniów oraz dzieci i młodzieży. Przyjęty podział wydaje się uzasadniony. W konsekwencji w rozdziale trzecim, po sygnalnym omówieniu literatury pedagogicznej Drugiej Rzeczypospolitej, M. Olczak-Kardas skoncentrowała się na zagadnieniach dotyczących oferty dla nauczycieli i wychowawców. W świetle analizy produkcji wydawniczej „Naszej Księgarni” segment ten okazał się szczególnie ważny, bo stanowił niemal połowę wydanych książek. Danym statystycznym towarzyszyły jakościowe ustalenia związane z produkcją wydawniczą. Jak dowiodły badania, w oficynie przede wszystkim publikowano opracowania polskich autorów, chociaż nie unikano przekładów, chcąc uprzystępnić polskim nauczycielom nowe koncepcje pedagogiczne i psychologiczne. Ponadto w omawianym rozdziale Autorka zaprezentowała serie wydawnicze dla nauczycieli oraz *Encyklopedię wychowania* uważaną za szczególny sukces edytorski „Naszej Księgarni” okresu międzywojennego, uznawaną za najistotniejsze osiągnięcie polskiej pedagogiki⁹. Nie pominięto

⁸ J. Muszkowski, *Z dziejów firmy Gebethner i Wolff 1857–1937*, Warszawa 1939, [w:] *Warszawa II Rzeczypospolitej 1918–1939*, z. 3, Warszawa 1971, s. 247–266.

⁹ W. Szulakiewicz, *Historia oświaty i wychowania w Polsce 1918–1939. Studium historyograficzne*, Toruń 2000.

też omówienia dodatkowej oferty wydawniczej adresowanej do nauczycieli w postaci poradników, albumów, przewodników i powieści, chociaż w praktyce ich odbiorcami niejednokrotnie mogły być, jak sądzę, osoby spoza fachowego grona.

Istotną część publikacji oficyny, chociaż nie tak liczną jak powyższej wspomniana, stanowiły podręczniki (ogółem 17,16%). Prezentacja tejże produkcji znalazła miejsce w rozdziale IV *Dla uczniów*. Chociaż pod względem produkcji podręczników prym wiodła „Książnica Atlas”, następnie firmy M. Arct, K.S. Jakubowski, Gebethner i Wolff oraz „Nasza Księgarnia”. Korzystając ze wsparcia związku, starała się znaleźć swoje miejsce na dopiero kształtującym się rynku wydawnictw edukacyjnych Drugiej Rzeczypospolitej. Związkowa oficyna nie zawsze była w stanie sprostać w terminie wymogom reformy szkolnej i zmianom programów nauczania, stąd różna była dynamika produkcji podręczników w poszczególnych latach. Podręczniki okresowo stanowiły znaczną część produkcji przede wszystkim w pierwszej dekadzie działalności firmy, bo od 41 do 50%. Oficyna specjalizowała się w opracowaniach do języka polskiego (ponad połowa podręczników), głównie w ćwiczeniach językowych, ortograficznych, stylistycznych, do nauki czytania, elementarzach, następnie do matematyki i w mniejszych proporcjach do nauki historii, przyrody, geografii, prac ręcznych i śpiewu. W ofercie znajdowały się także słowniki ortograficzne i utwory sceniczne dla teatrów szkolnych. Poza prezentacją produkcji wydawniczej trzeba także zwrócić uwagę na jeszcze inny podjęty w pracy interesujący wątek dotyczący higieny książek szkolnych, w tym ważne problemy czytelności druku i formy edytorskiej. Przepisy Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego określały standardy dotyczące m.in. wielkości czcionki, kroju, grubości kreski, szerokości i długości wiersza, marginesy itd., następnie papieru. Badaczka, podkreślając znaczenie powyższych kwestii, przywołała także ówczesne propozycje specjalistów uzupełniające, ich zdaniem zbyt ogólne przepisy ministerialne, o zalecenia badania wagi, wymiarów, okładek podręczników. Na uwagę zasługiwały również zalecenia badań bakteriologicznych książek używanych. Ten niewątpliwie interesujący i stale aktualny wątek rozwinęła M. Olczak-Kardas w artykule *Higiena książki w świetle przepisów i literatury z okresu dwudziestolecia międzywojennego*¹⁰.

Ważnym segmentem stanowiącym według danych szacunkowych niemal 20% produkcji „Naszej Księgarni” była książka dla dzieci i młodzieży. Tej części oferty wydawnictwa poświęcono rozdział V. Dyskusja na temat zmian programowych i powołanie w 1923 r. Komisji do Oceny Książek do Czytania dla Młodzieży Szkolnej świadczyły o dostrzeganiu istotnej roli wychowawczej literatury. Starano się wyeliminować twórczość grafomańską, o treściach sensacyjnych, erotycznych, a dostarczać książki wartościowe literacko, na miarę nowych czasów, bez zaniedbywania tematyki historycznej i patriotycznej. Produkcja „Naszej Księgarni” wpisywała się

¹⁰ M. Olczak-Kardas, *Higiena książki w świetle przepisów i literatury z okresu dwudziestolecia międzywojennego*, „Medycyna Nowożytna. Studia nad Kulturą Medyczną” 2013, z. 2, s. 127–143.

w te postulaty. Należy przypomnieć, uzupełniając wywód Autorki, że wśród pedagogów w okresie po I wojnie światowej żywe były dyskusje o nowym modelu wychowania społeczno-moralnego, kształceniu i innych aspektach procesów pedagogicznych zarówno w skali światowej, jak i na gruncie polskim, z uwzględnieniem specyfiki nowopowstającej państwowości. Warto dodać, że wypowiedzi na ten temat pojawiały się m.in. w międzywojennym „Przeglądzie Pedagogicznym”¹¹. Wizje wychowania i edukacji były obecne także w dyskursie politycznym czasów Druhej Rzeczypospolitej, chociaż nie wszystkie miały szansę realizacji¹². Niezależnie od reprezentowanej opcji postrzegano książkę i literaturę jako dobry, wręcz nieodzowny nośnik określonych treści i idei. „Nasza Księgarnia”, jak wynika z lektury kolejnych części pracy, wpisywała się w aktualne potrzeby edukacyjne i starała się nadążać za aktualną myślą pedagogiczną i potrzebami klientów. W świetle ustaleń Olczak-Kardas wśród autorów wydających w „Naszej Księgarni” znajdowali się przede wszystkim twórcy współcześni: Jan Grabowski autor prozy animalistycznej, Ewa Szelburg-Zarembina, Janina Porazińska i autorzy obecnie znani przede wszystkim historykom literatury, w tym: Helena Grotowska, Kazimierz Konarski i Bohdan Pawłowicz, twórca pierwszej nowoczesnej książki z dziedziny egzotyki (*Franek na szerokim świecie*). Nie zabrakło także przekładów literatury obcej – w tym przypadku udało się ustalić 12 nazwisk pisarzy reprezentujących literaturę czeską, rosyjską, francuską, włoską, niemiecką i duńską. Ponadto „Nasza Księgarnia” wydawała książki popularnonaukowe dla dzieci i młodzieży, przede wszystkim o tematyce przyrodniczej publikowane w ramach wybranych serii. Wydawnictwo, jak ustalono w monografii, także nie stroniło od tematyki technicznej, o czym świadczyło wydanie pracy Auguste Piccarda *Na podbój stratosfery* będącej rozszerzoną wersją wykładu Piccarda na Politechnice Warszawskiej.

W kolejnej części rozdziału Autorka powróciła do zagadnień estetyki książki, pisząc tym razem o ilustracjach, okładkach, papierze. Przy okazji trzeba nadmienić, że zagadnienia edytorskie pojawiały się również w innych rozdziałach omawiających poszczególne segmenty oferty wydawniczej firmy, co było o tyle uzasadnione, że pozwalało na wydobycie cech specyficznych w każdym przypadku.

W ostatnim VI rozdziale monografii Autorka uświadamia czytelnikom istotne zagadnienia dotyczące promocji i rozpowszechniania wydawnictw „Naszej Księgarni”. Niewątpliwie są to ważne kwestie, szczególnie w kontekście funkcjonowania firmy na konkurencyjnym i ówczynie trudnym rynku księgarskim. Uzupełniając wstępne rozważania o znaczeniu promocji, trzeba dodać, że już w początkach XX w. podkreślano rolę nowoczesnej reklamy jako warunku sukcesu handlowego w ukazujących się na ziemiach polskich podręcznikach sprzedaży, o czym

¹¹ M.in. L. Grochowski, *Studia z dziejów polskiej szkoły i pedagogiki lat międzywojennych w kontekście europejskim*, Warszawa 1996; S. Wołoszyn, *Nauki o wychowaniu w Polsce w XX wieku. Próba syntetycznego zarysu na tle powszechnym*, Kielce 1998.

¹² M. Strzelecki, *Wizje wychowania społecznego w polskiej myśli politycznej lat 1918–1939*, Bydgoszcz 2008, s. 113–114, 117.

pisła Agnieszka Janiak-Jasińska¹³. Jak dowiodła Monika Olczak-Kardas pracownicy oficyny wykazywali znaczną inwencję w tym zakresie, stosując różnorodne typy promowania oferty. Autorka na podstawie dotychczasowych ustaleń dotyczących reklamy w piśmiennictwie bibliologicznym wydzieliła pięć grup: reklamę wizualną pozawydawniczą, w tym systematyczne reklamy oferty na łamach prasy fachowej, w pismach branży księgarsko-wydawniczej, reklamę zewnętrzną tj. plakaty i afisze, reklamę w miejscu sprzedaży, rozmowy przedsprzedażowe, wizerunek towaru. Interesujące zagadnienie, zasygnalizowane w monografii, stanowiła kwestia wykorzystania reklamy fonicznej i audiowizualnej, jaka pojawiła się wraz rozwojem mediów tj. radia i filmu, docierających do wręcz masowego odbiorcy/konsumenta. W tym przypadku niestety nie udało się odnaleźć przykładów związanych z ofertą „Naszej Księgarni”, chociaż już w okresie międzywojennym niektóre wydawnictwa, np. Gebethner i Wolff sięgały po radiową formę promocji. W praktyce w „Naszej Księgarni” wykorzystywano najczęściej ogłoszenia, reklamy, recenzje zamieszczane w prasie adresowanej do grupy docelowej, tj. do nauczycieli i w periodykach dla młodego odbiorcy, głównie wydawanych przez związek. Rzadko natomiast uciekano się do ogłoszeń w dziennikach o szerokim adresie czytelnictwym, ograniczając się do anonsów w czasie sezonów księgarskich związanych np. z rozpoczęciem roku szkolnego, Świętami Bożego Narodzenia, Wielkanocą. Ogłoszenia ukazywały się także w pismach branży księgarskiej („Przegląd Księgarski”, „Księgarz”, „Kurier Księgarski”) i innych, a nawet jak skrupulatnie podała Autorka, w „Dzienniku Urzędowym Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego”. Osobne, szczególnie cenione przez bibliologów źródło informacji o ofercie wydawniczej, a służące reklamie i promocji stanowiły wydawane przez firmę katalogi księgarskie.

Interesujące rozważania związane z działalnością promocyjną i rozpowszechnianiem dotyczyły księgarni jako miejsca, przede wszystkim zewnętrznego wystroju placówek, wystaw sklepowych, wyposażenia sklepów, stosowanych znaków graficznych i rozmów przedsprzedażowym, słusznie postrzeganych jako uniwersalna forma zachęty dla konsumenta. W pracy przywołano także fakty związane z udziałem firmy w targach i wystawach książki, w tym w Powszechnej Wystawie Krajowej zorganizowanej w Poznaniu w 1929 r. i na Targach Lewantyńskich w 1936 r. Ponadto zwrócono uwagę na akcje sprzedażowe adresowane do nauczycieli, w tym projekt Odbiorcy Niezbędnych Nowości ogłoszony w styczniu 1833 r., krótkoterminowe kredyty na książki dla szkół, rabaty przesyłkowe czy wprowadzoną w roku 1937/1938 sprzedaż ratalną własnych produktów i produktów niektórych obcych firm oraz prenumeraty serii wydawniczych, *Encyklopedii wychowania* i inne udogodnienia. Swoiste źródło informacji o nowych publikacjach przeznaczonych dla nauczycieli i wydawanych nie tylko przez placówki związku stanowił biuletyn „Dla Szkoły i Nauczyciela”, którego pierwszy numer ukazał się

¹³ A. Janiak-Jasińska, *Aby wpadło w oko... O reklamie handlowej w Królestwie Polskim w początkach XX wieku na podstawie ogłoszeń prasowych*, Warszawa 1998, s. 7.

w czerwcu 1931 r. Niewątpliwie zaprezentowany przez Autorkę szeroki wachlarz działań dowodził znacznej pomysłowości i konsekwencji firmy w promowaniu i sprzedaży swojej oferty, chociaż nie wiemy na ile podejmowane działania okazywały się skuteczne. Warto byłoby przyjrzeć się czy chociażby szczególnie spektakularne akcje skutkowały wzrostem produkcji i sprzedaży, ale Autorka nie podjęła w omawianej monografii tego typu analiz. Na zakończenie rozdziału zostały już tylko zasygnalizowane ważne zagadnienie działalności „Naszej Księgarni” na rzecz środowiska nauczycielskiego i zagadnienie odbiorców oferty wydawnictwa. Autorka w tym przypadku zwróciła uwagę na przykładowe działania, w tym na bezpłatne poradnictwo bibliograficzne w zakresie pedagogiki, płatną wypożyczalnię książek pedagogicznych, wspieranie bibliotek dla oddziałów ZNP, udział w akcji Towarzystwa Popierania Budowy Publicznych Szkół Powszechnych. Kwestie odbioru omówiła na podstawie danych dotyczących sprzedaży książek i wybranych przykładów recenzji, słusznie też zwróciła uwagę na wyniki ankiety czytelniczej opublikowanej na łamach „Ruchu Pedagogicznego” skierowanej do nauczycieli, a dotyczącej czytelnictwa książek i czasopism pedagogicznych. W tym miejscu warto dodać, że pytanie kim są odbiorcy/czytelnicy/nabywcy i inne kwestie związane z recepcją należą do istotnych, chociaż rzadziej podejmowanych przez badaczy, szczególnie, że wymagają specyficznych źródeł, czasochłonnych kwerend i analiz. Niemniej, jak sądzę, powyższy wątek warto byłoby kontynuować i rozwijać. Istotne wydaje się zarówno określenie, jakie były reakcje na propozycje wydawnicze „Naszej Księgarni” ze strony specjalistów i teoretyków wychowania oraz edukacji, wyrażone chociażby w recenzjach (pojedyncze przykłady pojawiły się w pracy), jak i szerszego grona nauczycielskiego oraz innych odbiorców.

Rozprawę wieńczy krótkie zakończenie, obszerna bibliografia, pracę uzupełniają liczne aneksy (16) zawierające wybrane dokumenty dotyczące działalności firmy oraz cztery indeksy (nazw osobowych, instytucji, geograficzny i tytułowy). Wiele informacji zawiera 48 tabel, w których zostały zaprezentowane dane liczbowe dotyczące działalności „Naszej Księgarni”, zestawienia autorów, ilustratorów i inne. Książkę ponadto wzbogacają liczne ryciny (63) przedstawiające m.in. okładki książek, szkoda tylko, że zabrakło przynajmniej w części kolorowych ilustracji, szczególnie, że z „Naszą Księgarnią” niejednokrotnie współpracowali znani graficy.

Podsumowując, należy stwierdzić, iż prezentowana monografia stanowi wartościowe opracowanie. Autorka dowiodła, że istniejące zasoby źródłowe dotyczące działalności „Naszej Księgarni” nie zawsze kompletne, godne są wysiłku badawczego i umiejętnie ich wykorzystanie pozwoliło na rekonstrukcję funkcjonowania firmy założonej przez Związek Polskiego Nauczycielstwa i weryfikację dotychczasowych nie zawsze uzasadnionych sądów. Niewątpliwie praca zawierająca szereg szczegółowych ustaleń wydatnie poszerza stan badań nad działalnością wydawnictwa. Tym samym, chociaż nieco brakuje stwierdzeń uogólniających, wypełnia w pewnym zakresie lukę w badaniach nad rynkiem wydawniczo-księgarskim II Rzeczypospolitej. Rozprawa Moniki Olczak-Kardas jest istotna dla historyków

książki, także z pewnością będzie pożyteczną lekturą dla historyków oświaty i kultury okresu międzywojennego. Na pewno warto, czego i Autorka jest świadoma, kontynuować badania nad jeszcze innymi aspektami działalności „Naszej Księgarni” oraz eksplorować pozostałe obszary rynku książki badanej epoki, co w przyszłości umożliwiłoby stworzenie bardziej całościowego obrazu działalności wydawniczo-księgarskiej II Rzeczypospolitej.

Bibliografia

- Domańska E., *Wokół metahistorii*, [w:] H. White, *Poetyka pisarstwa historycznego*, Kraków 2000.
- Dymmel A., *Źródła do dziejów czytelnictwa w Polsce w XIX wieku*, [w:] *Czytanie, czytelnictwo, czytelnik*, red. A. Żbikowska-Migoń, przy współ. A. Łuszpak, Wrocław 2011, s. 93–94.
- Gaziński R., *Materiały archiwalne, materiały biblioteczne a warsztat pracy historyka*, [w:] *Bibliologia. Problemy badawcze*, red. D. Kuźmina, Warszawa 2007.
- Grochowski L., *Studia z dziejów polskiej szkoły i pedagogiki lat międzywojennych w kontekście europejskim*, Warszawa 1996.
- Janiak-Jasińska A., *Aby wpadło w oko.... O reklamie handlowej w Królestwie Polskim w początkach XX wieku na podstawie ogłoszeń prasowych*, Warszawa 1998.
- Kraśko N., *Instytucje wydawnicze w II Rzeczypospolitej*, Warszawa 2001.
- Lech M., *Źródła do historii księgarstwa*, „Księgarz” 1976, nr 1/2, s. 78–84.
- Migoń K., *Problematyka źródłoznawcza w bibliologii*, „Studia o Książce” 1985, t. 15, s. 3–38.
- Muszkowski J., *Z dziejów firmy Gebethner i Wolff 1857–1937*, Warszawa 1939, [w:] *Warszawa II Rzeczypospolitej 1918–1939*, z. 3, Warszawa 1971, s. 247–266.
- Olczak-Kardas M., *„Nasza Księgarnia” na łamach „Głosu Nauczycielskiego”. Wybór źródeł za lata 1921–1939*, Kielce 2006.
- Olczak-Kardas M., *Księgarstwo II Rzeczypospolitej w świetle ogłoszeń w „Przeglądzie Księgarskim”*, Kielce 2012.
- Olczak-Kardas M., *Bibliografia wydawnictw zwartych „Naszej Księgarni” Spółki Akcyjnej Związku Nauczycielstwa Polskiego za lata 1921–1939*, Kielce 2005.
- Olczak-Kardas M., *Higiena książki w świetle przepisów i literatury z okresu dwudziestolecia międzywojennego*, „Medycyna Nowożytna. Studia nad Kulturą Medyczną” 2013, z. 2, s. 127–143.
- Olczak-Kardas M., *Wydawnictwa „Naszej Księgarni” na łamach „Głosu Nauczycielskiego” w latach 1921–1939*, „Studia Bibliologiczne Akademii Świętokrzyskiej” 2004, t. 8, s. 65–77.
- Pieczonka M., *Firmy wydawnicze w Polsce w latach 1918–1939. (Próba rejestracji ilościowej)*, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny” 1990, t. 5, s. 41–56.
- Pieczonka M., *Lwowskie firmy wydawnicze w latach 1918–1939 (Próba rejestracji ilościowej)*, [w:] *Książka, czasopisma, biblioteki Krakowa i Lwowa XIX i XX wieku*, Kraków 1993, s. 46–57.
- Pieczonka M., *Wileńskie firmy wydawnicze w latach 1918–1939 (Próba rejestracji ilościowej)*, [w:] *Wilno i Kresy Północno-Wschodnie*, Białystok 1996, s. 327–344.
- Rogoż M., *Wydawnictwo „Nasza Księgarnia” – powstanie i rozwój do 1939 roku*, „Studia ad Bibliothecarum Scientiam Pertinentia” 2008, z. 6, s. 3–20.

- Socha I., *Repertuar wydawniczy jako kategoria badawcza w polskiej nauce o książce*, [w:] *Nauka o książce, bibliotece i informacji we współczesnym świecie*, red. M. Banacka, Warszawa 2003, s. 90–101.
- Strzelecki M., *Wizje wychowania społecznego w polskiej myśli politycznej lat 1918–1939*, Bydgoszcz 2008.
- Szulakiewicz W., *Historia oświaty i wychowania w Polsce 1918–1939. Studium historiograficzne*, Toruń 2000.
- Wojtkowiak Z., *O klasyfikacji i interpretacji pamiątek. Uwagi i propozycje*, „*Studia Źródłoznawcze*” 1980, t. 25, s. 163–178.
- Wołoszyn S., *Nauki o wychowaniu w Polsce w XX wieku. Próba syntetycznego zarysu na tle powszechnym*, Kielce 1998.

Anna Dymmel
Maria Curie-Skłodowska University